

NAU NOM VE U MEDICINSKOG FAKULTETA
UNIVERZITETA U BEOGRDU

Na sednici Nau nog ve a Medicinskog fakulteta u Beogradu, održanoj dana 13. 06. 2016. godine, broj 5940/05, imenovana je komisija za ocenu završene doktorske disertacije pod naslovom:

„Procena efikasnosti rane rehabilitacije nakon aneurizmalnogsubarahnoidalnog krvarenja kod bolesnika operisanih u akutnom terminu“

kandidata dr An eleMilovanovi , zaposlene na Klinici za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju Klini kog centra Srbije u Beogradu. Mentor je Prof. dr Ivana Petroni Markovi . Komentor je Prof. dr Danica Gruji i .

Komisija za ocenu završene doktorske disertacije imenovana je u sastavu:

1. Prof. dr Miloš Jokovi , vanredni profesor Medicinskog fakulteta u Beogradu
2. Doc. dr. Aleksandra Dragin, docent Medicinskog fakulteta u Beogradu
3. Prof. dr Vladislava Vesovi Poti , profesor Medicinskog fakulteta u penziji

Na osnovu analize priložene doktorske disertacije, komisija za ocenu završene doktorske disertacije jednoglasno podnosi Nau nom ve u Medicinskog fakulteta slede i

IZVEŠTAJ

A) Prikaz sadržaja doktorke disertacije

Doktorska disertacija dr An ele Milovanovi napisana je na ukupno 106 strana i podeljena je na slede a poglavlja: uvod, ciljevi rada, materijal i metode, rezultati, diskusija, zaklju ci i literatura. U disertaciji se nalazi ukupno 46 tabela, 17 grafikona 8 slika. Doktorska disertacija sadrži sažetak na srpskom i engleskom jeziku, biografiju kandidata, priloge, podatke o komisiji i spisak skra enica koriš enih u tekstu.

U **uvodu** je definisano šta je to subarahnoidalno krvarenje (SAH). Opisana je etiologija i podela intrakranijalnihaneurizmi, epidemiologija cerebralnih aneurizmi i

subarahnoidalnog krvarenja. Tako e, klini ka slika i dijagnostika subarahnoidalnog krvarenja, komplikacije SAH, patogeneza cerebralnog vazospazma i patofiziologija ishemije mozga. Detaljno je opisana vaskularna anatomija centralnog nervnog sistema. Dat je pregled le enja bolesnika sa SAH, sa posebnim osvrtom na ranu rehabilitaciju i ishod bolesnika, kao i probleme sa kojima se susre u bolesnici nakon SAH. Detaljno su razmotreni ti problemi (depresija, anksioznost, mentalni status, kvalitet života). Tako e je prikazan detaljan osvrt na dosadašnja saznanja vezana za protokol rane rehabilitacije za bolesnike operisane nakon aneurizmalnog subarahnoidalnog krvarenja u akutnom terminu.

Ciljevi rada su precizno definisani. Sastoje se od ispitivanja da li postoji i kakva je povezanost rane rehabilitacije i vertikalizacije, sa prevencijom nastanka tromboembolijskih komplikacija, vazospazma, ishemije kod bolesnika kod kojih je rana rehabilitacija sa vertikalizacijom zapo eta 2-5-og dana od krvarenja, u odnosu na bolesnike kod kojih je rana rehabilitacija zapo eta odmah a vertikalizacija 12-og dana od krvarenja. Tako e, da se ispita kakva je povezanost vertikalizacije sa nastankom depresivnosti, anksioznosti i kognitivnim statusom, funkcionalnim oporavkom i kvalitetom života izme u ove dve grupe bolesnika.

U poglavlju **materijal i metode** je navedeno da se radi o istraživanju koje je bilo tipa randomizovanog klini kog oglada. Sprovo eno je na Klinici za neurohirurgiju Klini kog Centra Srbije i to u periodu od 1. VI 2013. do 1. VI 2015. Istraživanje je odobrio Eti ki komitet Medicinskog fakulteta , Univerziteta u Beogradu. Opisan je na in podele bolesnika u dve grupe i svi bolesnicisu dali pisani pristanak pre uklju enja u istraživanje. Detaljno je opisan na in pregleda bolesnika i medicinske dokumentacije, zatim na in intervjuisanja bolesnika, kao i kriterijumi za uklju enje u istraživanje. Postoperativnoretestiranje je obavljeno mesec i tri meseca nakon operacije. Svi upitnici koji su koriš eni u istraživanju su detaljno opisani, a pojašnjen je i na in skorovanja.

U poglavlju **rezultati** detaljno su opisani i jasno predstavljeni svi dobijeni rezultati.

Diskusija je napisana jasno i pregledno, uz prikaz podataka drugih istraživanja sa uporednim pregledom dobijenih rezultata doktorske disertacije.

Zaključci sažeto prikazuju najvažnije nalaze koji su proistekli iz rezultata rada. Korišćena **literatura** sadrži spisak od 219 reference

B) Kratak opis postignutih rezultata

Prose nastarostbolesnikaje 51,85 godina isli naje u obegrupe. Najmla ibolesnikimao je 25 a najstariji 71 godinu. Dve tre ine bolesnika je ženskog pola i u jednoj i u drugoj grupi ($p = 0,993$).I u jednoj i u drugojgrupinaj eš i je gradus II poHunt-Hess-u, 66,2%. Naj eš elokalizacijesuACoA 44,6% i ACM sa 38,5%. Nije bilo statisti ki zna ajne razlike u zastupljenosti ranih komplikacija izme u ispitivanih grupa (Hi-kvadrat = 3,344; $p = 0,067$). Najve i broj vazospazama se desio u periodu od osmog do jedanaestog dana od rupture i to 11 (32,4%) u grupi I i 6 (19,4%) u grupi II. Na otpustu je visoko statisti ki zna ajno ve i broj bolesnika sa ishemijom u grupi I nego u grupi II (Hi-kvadrat =8,370; $p = 0,004$). Dobijena je statisti ki zna ajna razlika izme u grupa u zastupljenosti hemiplegije na otpustu ($p = 0,035$) kao i nakon mesec dana ($p = 0,050$) dok nakon tri meseca razlika nije statisti ki zna ajna ($p = 0,173$). Skor depresije po Zungu u grupi I je statisti ki zna ajno viši u drugom($p=0,013$) i tre em merenju ($p = 0,020$)nego na otpustu, dok u grupi II nije bilo statisti ki zna ajne razlike. Ve i skor po Zungu i depresije i anksioznosti govori o težoj gradaciji. Što se ti e anksioznosti, u grupi I je došlo do porasta skora anksioznosti nakon mesec dana u odnosu na skor na otpustu da bi taj skor blago pao nakon tri meseca. U grupi II nije bilo zna ajne promene skora anksioznosti u drugom i tre em u odnosu na merenje na otpustu. Mini mental skor (MMSE) u prva dva merenja je statisti ki zna ajno ve i u grupi II ($p=0,040$, $p=0,025$). Nakon tri meseca nije bilo statisti ki zna ajne razlike u MMSE skor u izme u ove dve grupe bolesnika. MMSE skor u svakoj od ispitivanih grupa bolesnika je statisti ki zna ajno ve i nakon tri meseca u odnosu na otpust ($p=0,000$). Što se ti e skale za (FIM), vidimo da je skor samozbrinjavanja statisti ki zna ajno ve i u grupi II na otpustu ($p=0,021$) i nakon mesec dana ($p=0,020$). Nakon tri meseca nije bilo statisti ki zna ajne razlike u skor u samozbrinjavanja izme u ispitivanih grupa. I u jednoj i u drugoj

grupi došlo je do statistički značajnog povećanja skora samozbrinjavanja. Skorkontrolesfunkcija statistički značajniji u grupi II na otpustu ($p=0,046$) i nakon mesec dana ($p=0,025$). Nakon tri meseca nije bilo statistički značajne razlike u skorukontrolesfunkcija izme uispitivanih grupa. Što se tiče transfera, u obe grupe je došlo do rasta vrednosti skora transfera nakon tri meseca u odnosu na skor na otpustu. Postoji statistički značajna razlika u skorukomocije izme u grupa na otpustu i nakon tri meseca ($p=0,023$). Došlo je do statistički značajnog povećanja vrednosti skora lokomocije nakon tri meseca u odnosu na stanje na otpustu u obe ispitivane grupe ($p=0,000$). U okviru segmenata skale za kvalitet života, WHOQOL- BREF, vidimo: da u okviru fizičkog zdravlja postoji visoko statistički značajna razlika nakon mesec dana ($p=0,003$) i nakon tri meseca ($p=0,001$). Bolji su bolesnici iz grupe II. Kada je reč o Psihičkom zdravlju, u grupi II dobijena je statistički značajna razlika nakon tri meseca u odnosu na skor na otpustu ($p=0,019$) i u odnosu na skor nakon mesec dana ($p=0,016$). Došlo je do poboljšanja psihičkog zdravlja u grupi II. U grupi I je došlo do statistički značajnog smanjenja skora socijalnih odnosa nakon jednog meseca ($p=0,070$) i nakon tri meseca ($p=0,001$) u odnosu na skor na otpustu dok u grupi II nije bilo statistički značajne promene. Ista situacija je i sa skorom Životne okoline.

C) Uporedna analiza doktorske disertacije sa rezultatima iz literature

Do danas, nema jasno postavljenog protokola za započinjanje rane rehabilitacije i vertikalizacije bolesnika nakon operisanog aneurizmalnogsubarahnoidalnog krvarenja u akutnom terminu. Takođe, nema ni istraživanja na tu temu. Postoje istraživanja koja su rađena na temu rehabilitacije nakon aneurizmalnogsubarahnoidalnog krvarenja, ali ne u cilju određivanja što boljeg i preciznijeg termina za započinjanje vertikalizacije nakon hirurškog rešavanja rupturiraneganeurizme u akutnom terminu. Postoje takođe istraživanja koja prate bolesnike nakon SAH, ali ne preciziraju kada je započeta vertikalizacija. Upravo zato i postoji poziv na međunarodnu saradnju a i referišu da nema randomizovanih studija koje prate ranu rehabilitaciju i vertikalizaciju. Dakle, nema rezultata, do sada objavljenih, sa kojim bi mogli porediti naše rezultate. Ono što možemo porediti su opšti podaci ali ne i

podaci vezani za samu ranu rehabilitaciju ili njene posledice tj. podatke sagledane u odnosu na termin započinjanja vertikalizacije.

Prose na starost bolesnika u našem istraživanju je 51,85 godina i je slična u obe grupe. Najmlađi pacijent imao je 25, a najstariji 71 godinu. Prema literaturnim podacima, najčešća starost bolesnika s rupturiranomaneurizmom je između 55 i 60 godina (Brisman JL i sar., 2006, Bracard S. i sar., 2006). Frontera i saradnici nalaze u svojoj seriji od 580 bolesnika sa SAH prosečnu starost od 53 godine (16-89) (Frontera JA i sar., 2009).

U našem istraživanju, dve trećine bolesnika u obe grupe činile su osobe ženskog pola, što se slaže sa podacima iz literature. Rinkel navodi da je prevalencija aneurizmi veća kod ženskog pola i ima tendenciju porasta s porastom starosti (Rinkeli sar., 2008, Priebe i sar., 2007). Frontera i saradnici u svojoj studiji u kojoj je bilo uključeno 580 bolesnika sa SAH-om nalaze 68% bolesnica ženskog pola (Frontera i sar., 2009).

Najčešće zastupljen je gradus II po H &H i to sa 66,2% u obe grupe. Prema podacima iz literature, oko 60% bolesnika pripada gradusu I- II po Huntu i Hessu, oko 25% gradusu III, a oko 15% gradusu IV, V (McLaughlin i sar., 2006, Varmai i sar., 2000).

Najčešća lokalizacija je bila na ACoA, u 44,6% slučajeva, zatim na ACM, u 38,5% slučajeva. Prema literaturnim podacima opisuje se da su najčešće smeštene na *a. communicans anterior* (38,8%) (Rinkel i sar., 1998).

Od pojedinačnih komplikacija najčešće su bile zastupljene u obe grupe TT, pneumonija i meningitis. Pneumonija, meningitis, disbalans elektrolita i tromboza predstavljaju zajedničke medicinske komplikacije (Bederson i sar., 2009).

Postoje velike teškoće u iznošenju podataka o incidenciji cerebralnog vazospazma, kako zbog teškoća u dijagnostikovanju, tako i zbog samog definisanja cerebralnog vazospazma, te se jako razlikuju i u rasponu su od 1,5 do 91% (Sevraini i sar., 1999, Disney i sar., 1988). U našem istraživanju, znatno veći procenat kliničkog vazospazma javio se u grupi I (73,6%), dok je u grupi II bio skoro tri puta manji (29,1%). Dakle, veći je procenat bolesnika s kliničkim vazospazmom u grupi I, koja je imala vertikalizaciju 2-5 dana odmah nakon krvarenja. Vreme javljanja vazospazma u našem istraživanju podudara se sa

literaturnim podacima. Druga istraživanja koje govore o uсталosti klini kog vazospazma ne navode termin vertikalizacije, a imaju manju uсталost javljanja vazospazma.

U našem istraživanju broj depresivnih iznosi 64,6% na otpustu, 72,3% nakon mesec dana i 67,7% nakon tri meseca. Podaci iz literature pokazuju da je tri meseca nakon SAH-a, 60% bolesnika pokazivalo klini ke simptome posttraumatskog stresa (intruzivne misli i izbegavanje podsetnika na traum), 30% nakon devet meseci, a samo tri bolesnika nakon osamnaest meseci (Powelli sar., 2004).

U našem istraživanju broj anksioznih bolesnika iznosio je 44,6% na otpustu, 55,4% nakon mesec dana i 47,7% nakon tri meseca. Kod 25-50% bolesnika nakon moždanog udara prisutna je anksioznost u akutnoj fazi, a nakon godinu dana, kao i nakon 3 godine, prevalenca je nešto manja (Aströmi sar., 1993).

Iz našeg istraživanja vidimo da problem kognicije na otpustu u obe grupe iznosi 49,2%, Nakon mesec dana, ukupno 26,2% bolesnika, nakon tri meseca ukupno 13,8% bolesnika ima problem kognicije. Naši rezultati (26,2%) slažu se sa istraživanjem House i saradnici (House i sar., 1990) koji nakon mesec dana od insulta pronalaze pozitivan MMSE skor kod 26% bolesnika a ukazuju i na korelaciju nižeg MMSE skora i izraženijeg intenziteta depresivnog reagovanja.

Paker i saradnici (Pakeri sar., 2010) u subakutnoj fazi insulta (8-21 dan) pronalaze MMSE<21 u 63,6% slu ajeva.

Ako pogledamo zbirni FIM, vidimo da u grupi I skor na otpustu iznosi 50,2 a u grupi II 66. Nakon mesec dana, u grupi I skor iznosi 68, a u grupi II 80,7. Nakon tri meseca u grupi I skor iznosi 77 a u grupi II 86,4. Neki istraživa i su referisali uspešnu rehabilitaciju kao FIM skor ve i od 80 (Turhani sar., 2006). Odavde sledi da uspešni oporavak ima grupa II nakon mesec dana, dok grupa I ne postiže taj nivo ni nakon tri meseca. Saciri navodi dobar funkcionalni oporavak takvih bolesnika, ali ne govori o nivou funkcionalnosti(Sacirii sar., 2002).

Bolesnici nakon SAH-a imaju smanjen kvalitet života posle 6 i 12 meseci od SAH-a i bez jasnog fizičkog oštećenja (Tjahjadia sar., 2013). Smanjen kvalitet života je potvrđen i u našem istraživanju, i to u grupi I.

D) Objavljeni radovi koji čine deo doktorske disertacije

Milovanović A, Grujić D, Bogosavljević V, Joković M, Mujović N, Petronić Marković I. Efficacy of Early Rehabilitation after Surgical Repair of Acute Aneurysmal Subarachnoid Hemorrhage: Outcomes after Verticalization on Day 2-5 versus Day 12 Post-Bleeding. Turkish Neurosurgery

E) Zaključak (obrazloženje naučnog doprinosa)

Rana rehabilitacija nije povezana sa prevencijom nastanka tromboembolijskih komplikacija, vazospazma, ishemije. Takođe, ni vertikalizacija nije povezana sa prevencijom nastanka tromboembolijskih komplikacija, ali jeste sa pojavom vazospazma i ishemije kod bolesnika kod kojih je rana rehabilitacija sa vertikalizacijom započeta 2-5-og dana od krvarenja, u odnosu na bolesnike kod kojih je rana rehabilitacija započeta odmah avertikalizacija 12-og dana od krvarenja. Veći broj vazospazama i ishemija desio se kod bolesnika kod kojih je rana rehabilitacija sa vertikalizacijom započeta 2-5-og dana od krvarenja.

Vertikalizacija je povezana sa nastankom depresivnosti, anksioznosti i kognitivnim problemima kod bolesnika kod kojih je rana rehabilitacija sa vertikalizacijom započeta 2-5-og dana od krvarenja u odnosu na bolesnike kod kojih je rana rehabilitacija započeta odmah avertikalizacija 12-og dana od krvarenja. Depresivnost, anksioznost, kao i lošiji kognitivni oporavak zabeležen je kod bolesnika kod kojih je rana rehabilitacija sa vertikalizacijom započeta 2-5-og dana od krvarenja, u odnosu na bolesnike kod kojih je rana rehabilitacija započeta odmah avertikalizacija 12-og dana od krvarenja.

Vertikalizacija je povezana sa funkcionalnim oporavkom i kvalitetom života kod bolesnika kod kojih je rana rehabilitacija sa vertikalizacijom započeta 2-5-og dana od krvarenja, u

odnosu na bolesnike kod kojih je rana rehabilitacija započeta odmah a vertikalizacija 12-og dana od krvarenja. Lošiji funkcionalni oporavak i smanjen kvalitet života je izraženiji kod bolesnika kod kojih je rana rehabilitacija sa vertikalizacijom započeta 2- 5-og dana od krvarenja.

Doktorska disertacija „Procena efikasnosti rane rehabilitacije nakon aneurizmalnogsubarahnoidalnog krvarenja kod bolesnika operisanih u akutnom terminu“ dr Anje Milovanovi, kao prvi ovakav rad u našoj populaciji predstavlja originalni naučni doprinos u razumevanju uticaja pre svega rane rehabilitacije uopšte, a posebno njeno mesto i ulogu u ovoj grupi bolesnika. Ovakvih istraživanja, kao što je već rečeno, nema ni u svetu, te je u tome i dodatni doprinos ovog istraživanja. Iz njega se može postaviti zaključak da je rana rehabilitacija sa vertikalizacijom bitan segment u lečenju i oporavku ovih bolesnika, ali da je jako bitno sagledati kompletnog bolesnika i analizirati pravi momenat za započinjanje iste. Obzirom, da je u lečenju ovih bolesnika uključen multidisciplinarni tim, stoga je i najbolje, da svako sa svoje strane nastoji da unapredi stanje bolesnika, a uvek poštuju i *pravilo „ primumnonnocere“*. Kao predloženi protok rane rehabilitacije bolesnika nakon operisanog aneurizmalnog krvarenja u akutnom terminu bio bi, da neposredno nakon hirurške intervencije se može započeti bezbedna rana rehabilitacija, ali na nivou kreveta, a vertikalizacija tek po 12-om danu od krvarenja.

Ova doktorska disertacija je urađena prema svim principima naučnog istraživanja. Ciljevi su bili precizno definisani, naučni pristup je bio originalan i pažljivo izabran, a metodologija rada je bila savremena. Rezultati su pregledno i sistematično prikazani i diskutovani, a iz njih su izvedeni odgovarajući i zaključci.

Na osnovu svega navedenog, i imajući u vidu dosadašnji naučni rad kandidata, komisija predlaže Naučnom veću Medicinskog fakulteta Univerziteta u Beogradu da prihvati doktorsku disertaciju dr Anje Milovanovi i odobri njenu javnu odbranu radi sticanja akademske titule doktora medicinskih nauka.

U Beogradu, 04. 07. 2016.

lanovi Komisije:

Mentor

Prof. dr Miloš Jokovi

Prof. dr Ivana Petroni Markovi

Doc. dr Aleksandra DraginKomentor

Prof. dr Danica Gruji i

Prof. dr Vladislava Vesovi Poti
